

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ռուսահայ մամուլի դրութիւնը.—Կրիայի ֆայլերով առաջադիմութիւն.—Մեր հասարակութիւնը եւ մամուլը 40 տարի առաջ եւ այժմ.—Պահանջ եւ առաջարկ.—«Արդարացուցիչ հանգամանքներ».—Պահանջ անողը գործ չունի այդ հանգամանքների հետ.—Պատահական գրականագէտներ եւ մամուլի յատուկ մրշակներ.—Ուսուցչութիւնը կապուած գրական գործունեութեան հետ.—Իրական փոքր եւ հոնորար.—Մեր քեւ. դպրոցների տեսականը.—Նոր-Նախիչեւանի քեւ. դպրոցի հոգար. մի ուղղութիւնը.—Ներսիս. դպր. քիւլդէն.—Վանայական ռեժիմի մի լոռ արտայայտութիւն մեր քեւ. դպրոցներում.—Ներսիս. դպր. տեսչական հարցը:

Աշակերտին ծեծելու համար պատժուած հայ ուսուցիչ.—Ժողովրդական ձեռն շօշիկ գրադարաններ.—Առեւտրական ուս. աւարտածներին տար. ուս. ուսուցչի վկայական յատկացնելը.—Բարոյի առանձին շրջան.—Մարմնական պատժի աւելանալու տեսակների վերացումը.—Կաղզումանի ոմիրը.—Թիֆլիսում ներքին հիւանդութիւնների ֆառաֆայիկ հիւանդանոց բուժարտ. հարցը.—Քաղաքային ուսումնարանների ուսուցիչների համաժողով.—Մասնաւոր ուսումնարանների ծրագրի հարցը.—Հայ-վրացական արձանագրութիւնների հրատարակութեան մասնաժողովը.—Հրեական հոդաւորութիւնը սահմանափակող լոռ օրէնք.—Ազնական կարեւորեան ուսումնարաններ:

Այն, ինչ որ մենք անցեալ անգամ ասացինք արտասահման-
եան հայոց մամուլի անմխիթար դրութեան մասին, մեծ մա-
սամբ իրաւացի է և մեր երկրի հայ մամուլի նկատմամբ: Աւել-
ի քան քառասուն տարի է, որ գոյութիւն ունի Ռուսաստանում
հայոց մամուլը, սակայն նա այժմ էլ դեռ ևս չի կարողանում
հաստատ ռաի վրայ կանգնել:

Ընչդ է, այդ մամուլը, վերջրած բացարձակ համեմատու-
թեամբ, առանց ի նկատի ունենալու և ժամանակի հետ փո-
փոխուած հանգամանքները, որոշ առաջադիմութիւն արել է:
Այդպէս օրինակ, այժմ հայոց միակ ամսագիրը երկու անգամ
աւելի բաժանորդ ունի, քան ունէր «Հիւսիսափայլը» իր հրատ.

2-րդ տարին (340 բաժանորդ), չը նայած այն ժամանակուայ կովկասեան իշխանութեան կողմից ցոյց տուած աջակցութեան անգամ. Գրիգոր Արծրունու հիմնած «Մշակը» այժմ հինգ անգամ աւելի բաժանորդներ ունի, քան սկզբում: Սակայն այդ առաջադիմութեամբ պարծենալու կամ յնծալու քաւականաչափ հիմք չ'ունենք, որովհետև վերջին 30—40 տարիների ընթացքում մեր հասարակութեան զարգացումը, նրա մտաւոր-բարոյական պահանջները պէտք է շատ և շատ աւելի անգամ մեծացած լինէին. համեմատեցէք միայն մեր միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներում աւարտածների թիւը այժմ և 40 տարի առաջ... Անշուշտ ընթերցողների թիւը պէտք է անհամեմատ աւելի լինի, քան ցոյց է տալիս ներկայ հայոց մամուլի տարածման վիճակագրութիւնը: Որ ընթերցողների թիւը առհասարակ մեծացել է՝ այդ երևում է նրանից, որ Անդրկովկասում այժմ պահպանւում են 5 ամենօրեայ ուսաց թերթեր. հիմք ունենք կարծելու, որ դրանց բաժանորդների մեծագոյն մասը հայեր են: Կան՝ իհարկէ՝ զբօնայից շատ-շատերը, որոնք չը գիտեն հայերէն, բայց կան շատ-շատերը և հայերէն գիտցողներից, որոնք գերադասում են օտար թերթերից և հանդէսներից մտաւոր անունդ ստանալ, յագեցնել իրանց մտաւոր ծարաւը: Եւ այդ շատ բնական է. այդ ազբիւրները մեծ մասամբ աւելի առատ, աննդարար և հետաքրքրական պաշար են տալիս, քան ազգայինները:

Եթէ մի ժամանակ «Հիւսիսափայլը», «Կուռնկը», նոյն իսկ «Մշակը» իրանց արծարծած տարրական դադափարներով, իրանց միամիտ գրական ձևերով, իրանց համեմատաբար միակողմանի և աղքատ բովանդակութեամբ որոշ չափով գոհացրելու էին այն ժամանակուայ մեր ընթերցողներին, որոնք սովոր չէին դեռ ևս համեմատութիւն անելու օտար նմանօրինակ օրգանների հետ, այժմ արդէն ընթերցողի ճաշակը նրբացել է, պահանջը զարգացել, համեմատութիւնը աչքի առաջ է...

Ժամանակի հետ անխուսափելի են և փոփոխութիւններ. այն պայմանները, որոնց մէջ կարողանում էր գործել մամուլը 30—40 տարի առաջ, ներկայումս ձեռնտու չեն գործի առաջադիմութեան տեսակէտից, որովհետև փոխուած են, խստացած են պահանջները: Առաջարկը պէտք է համապատասխանի այդ պահանջներին, այլապէս մրցման օրէնքով աւելի անհամապատասխանը, ազգայինը, պէտք է տեղի տայ այդ պահանջներին աւելի համապատասխան օտարին:

Բանը նրանում է, որ պահանջ անողները մեծ մասամբ չեն էլ ուզում մտնել զանազան «արդարացուցիչ հանգամանքների» քննութեան մէջ. նրանց լինչ, թէ իրանց պահանջներին

համապատասխանող հայոց թերթ կամ ամսագիր ունենալու համար պէտք են տասնապատիկ աւելի միջոցներ, քան տրուած է այժմ։ Նրանց ինչ, թէ աշխատանքի բաժանման և գրական աշխատանքի վարձատրութեան սկզբունքները պահանջում են գործադրութեան համար ոչ հնչիւն խօսքեր, այլ հնչիւն զրամ։ Նրանց ինչ, թէ թղթի, տպարանի, պոստի, սրբագրողի, ցրուիչների, աշխատակիցների, խմբագրութեան համար բաւական ծախքեր են հարկաւոր, իսկ այդ ծախքերը ծածկելու համար բաւական չեն բաժանորդագրութիւնից ստացուած գումարները։ Այդ բոլոր մանր-րամասնութիւնների մէջ չի էլ ուղում մտնել պահանջ անողը նոյն պատճառով, ինչ պատճառով նա չի հետաքրքրուում, երբ դնում է խանութը և մի ապրանք առնում։ Նրան շատ հարկաւոր է, թէ ֆարքիկանտը ինչպէս է պատրաստել այդ ապրանքը, ինչքան է նստել նրա վրայ եայն։ Այդ արդէն ապրանք պատրաստողի գործն է, ինչ ուղում է անի, միայն թէ տայ արժան և լաւ բան, ապա թէ ոչ—կը գնի ուրիշից։ Չը պէտք է երբէք բարոյախօսական մշուշով փակել աչքերը և մարդկանց վրայ նայել չնաշխարհիկ իդէալականութեամբ։ Գրականութեան նկատմամբ նոյն պրոգաիկ չափերն են գործ դնում մարդիկ, ինչ որ սովոր են բանեցնել առօրեայ կեանքում... Եւ միամտութիւն է կարծել, որ քարոզելով, պախարակելով կարելի է փոխել այդ վերաբերմունքը։ Անշուշտ կը գտնուեն մի երկու երեք տասնեակ անհատներ, որոնք «ազգասիրաբար» կ'աղդուեն այդ խրատներին, սակայն դրանով չօգտուելի փոփոխութիւն իրերի գրութեան մէջ չի կարող առաջանալ։ Չի կարելի միւս կողմից էլ մամուլի նման մի լուրջ ձեռնարկութիւն հիմնել այս կամ այն բուրժուայի կամ բանթիէի գրական աշխատակցութեան վրայ։ Մամուլի համար հարկաւոր են յատուկ մշակներ։ Անցել է այն ժամանակը, երբ հայ գրողը մեծ մասամբ և հայոց զարոցական գործիչ էր. զէթ ուսուցչութիւնը վարձատրում էր նրան, ուստի գրական հոնորարի խնդիրը աջքան մեծ դեր չէր կատարում նրա գոյութեան կեանքում։ Այժմ փոխուել են հանգամանքները։ Գոյութիւն ունեցող 4 թեմական դպրոցներում և էջմ, ձեմարանում ուսուցիչները իրանց ժամանակը համարեա ամբողջապէս նուիրել են իրանց ծանր զբաղմունքներին. աշխատանքի բաժանման սկզբունքը գործադրուել է այդ ասպարիզում, աւելի ժառնագիտացնելով ոյժերը։ Եւ վերջապէս չի կարելի պահանջել, որ ամեն մի ուսուցիչ լինի միաժամանակ և գրականագէտ, իսկ մանաւանդ ժուրնալիստ, հրատարակախօս, վիպասան։

Այդպէս հաւ ինքը կեանքը նոր պայմաններ է առաջ բե-

րել մեր գրականութեան գոյութեան համար: Այդ պայմանները պահանջում են, որ իրանց ներքին արժանաւորութիւններով մըրցման մէջ զիմացկուն օրդաններ ունենանք, իսկ այդ պահանջներին գոհացում տալու համար պէտք է ունենալ բաւականաչափ գրական մշակներ, որոնք տուժ կը գան միայն այն ժամանակ, երբ գրանց հալալ աշխատանքը կը վարձատրուի: Իսկ այդ էլ կ'իրագործուի, երբ մեր պարբերական հրատարակութիւններին նիւթական կողմը չափ աւելի ապահով կը լինի, քան ներկայումս:

Ծիշտ է, կան եղակի դէպքեր, երբ այս կամ այն գրողին օժանդակութիւն են տալիս. սակայն միթէ այդ ձևի մեկնեցումները կամ բարեգործութիւնը գրողի ինքնասիրութիւնը չօշափող մի պալլիատիւ չէ: Եղել են մեզանում և գրական ֆոնդ կազմելու գրոյցներ, անկերպարան տենչանքներ, սակայն կեանքը կանգ չի առնում և սպասում, որ այդ գրոյցները վերջանան և խօսքի տեղ դործ գուրս գայ: Ուգտի գրական գործիչներին գրութիւնը ապահովելու աւելի դիւրին իրագործելի միջոցը այնուամենայնիւ մնում է՝ գոյութիւն ունեցող օրդաններից հոնորար ստանալու հնարաւորութիւնը: Ասածներէիցս դժուար չէ եզրակացնել, որ գրական գործիչների և մամուլի դրութիւնը բարոյքելու հարցը վերջ ի վերջոյ ընկնում է իրանց՝ գրականագէտների ջանքերին և նախաձեռնութեան: Ընթերցողը շարունակելու է պահանջներ անել. նրա գործը չէ, թէ ինչ է հարկաւոր բուլանդակութեամբ ճոխ թերթ կամ հանդէս հրատարակելու համար: Մնում է, որ իրանք հրատարակիչները հոգան և միջոցներ գտնեն գործը լաւ տանելու համար պահանջուող միջիմալ բիւդժէի պակասը ծածկելու, և քանի որ անհատական ջանքերով անկարելի է այդ իրագործել, պէտք է կազմակերպել գրական ընկերակցութիւններ...

Կար ժամանակ, երբ մեր դպրոցական կեանքում եւ «աղգասիրութեան» և «անձնագոհութեան» վրայ էր հիմնուած ուսուցչութիւնը, թէ և մեծ մասամբ այդ աղգասիրութիւնըն էլ, անձնագոհութիւնն էլ առժամանակեայ էր, մինչև որ լաւագոյն պաշտօն չէր ճարում այդ առաքինութիւններ կրողը... Կար ժամանակ, երբ մեր դպրոցների ղեկավարները՝ փոխարէն անհրաժեշտ ծախքերի համար միջոցներ գտնելու, իրանց բոլոր յոյսը դրել էին կամ դպրոցական գործիչների աշխատանքը հարստահարելու վրայ կամ անպէտք և անպատրաստ ուժերի էժանագին ծառայութեան մէջ: Փորձը ցոյց տուաւ, որ այդ եղանակով բան չի դուրս գալիս: Եւ այժմ նոյն իսկ Շուշու և Երեանի թեմական դպրոցները չեն բաւականանում պաշ-

տօնաթող արտուլեարների սովետիկներին կամ իրանյ ազատ ժամանակը դպրոցին նուիրող փաստարանների ծառայութեամբ... բիւզժէն եռապատկուել է, հրաւիրուեմ են համալսարականներ կամ ձեմարանաւարաններ:

Սյժմ մեր թեմական դպրոցների սնտեսական կողմը անհամեմատ աւելի փայլուն է, քան 10—15 տարի առաջ: Առաջադիմութիւնը այդ մասում հասել է այնտեղ, որ Նոր-Նախիջկանի թեմական դպրոցի հոգաբարձութիւնը իր վերջին ժողովներից մէկում սահմանել է հետեւեալ կանոնները*):

«Աւելացնել ուսուցիչներին ուժիկները այսպէս. ծառայութեան առաջին հինգ տարուց յետոյ՝ ուժիկները բարձրացնել 10%, երկրորդ հինգամեակը լրանալուց յետոյ՝ 20% (պարզ տոկոսով). վերջապէս, դարձեալ հինգ տարի անցնելուց յետոյ՝ 30%, որը և սահման կը լինի»:

Այն, ինչ անում է մի թեմական դպրոց, կարող են իրազործել և միւսները, մանաւանդ Ներսիսեան դպրոցը, որի աւրած ծախքը 1902 թ. ընթացքում եղել է 77,201 ռուբլի**): Այդ պատկառելի գումարից դպրոցի ծառայողներին ուժիկ է տրուել 40,092 ռ.: Նիւթական այդ նպաստաւոր պայմանները միջոց են տալիս ուսուցչական խմբի մեծ մասը կազմել բարձրագոյն կրթութիւն ստացած անձերից. 22 ուսուցիչներից 11-ը համալսարանական են, եթէ այդ անունը տանք և արտասահմանեան համալսարաններում եղած 3 հոգուն:

* Առաջադիմութեան ոչ մի քայլ չի նկատուեմ մեր թեմական դպրոցների կեանքի մի այլ կողմում. ցաւելով պէտք է նշկատել, որ օրինականութիւնը անզօր է յաղթել այն կամայականութիւնը, որ ճիճուի նման մաշում է այդ դպրոցների ներքինը:

Չը նայած կէս դար գոյութիւն ունեցող որոշ կանոնադրութեան, որով ժողովրդական ներկայացուցիչներին յայտնի իրաւունքներ են տրուած մեր թեմական դպրոցներում՝ նման այն ինքնավարութեան, որ գործադրուեմ է պետութեան մէջ օրէցօր աճող կոմսերց դպրոցներում,— էջմիածինը դեռ չարունակում է իր քմահաճոյքը կանոն յայտարարել: Միաժամանակ գոյութիւն ունի ուրեմն և՛ կանոնադրութիւն, և՛ կամայականութիւն. որը ձեռնտու է, այն էլ գործադրուեմ է...

Դեռ ևս կարելի էր չը հաշտուելով հանդերձ մի կերպ բացատրել, երբ էջմիածնի վարիչներին անդուբեկան այս կամ այն անձին հեռացնում էին ասպարիզից միջնադարեան հաւա-

*) «Մշակ», № 127.

**) Տեւ ներս. հ. հոգ. դպ. 1901—1902 ուս. տ. Տեղեկագիրք:

տաքննութիւն սարքելով կամ յանկարծ որեւէ սկզբունք մէջտեղ բերելով, դիցուք թեմական դպրոցի տեսչից անպատճառ փառաջա պահանջելով: Սակայն այն, ինչ կատարուեց այս տարի Ներսիսեան դպրոցում—գա մի նոր երեսոյթ էր. պ. Ս. Բալաղեանը ութ տարի բարեխղճութեամբ ծառայել էր դպրոցում՝ տեղիք չը տալով նոյն իսկ հակակրօնականութեան պէս հեշտ մեղադրանք հնարելու իր դէմ. նա կարողացել էր համեմարախոթիւն պահպանել նոյն իսկ այնպիսի խայտաբղետ խմբի մէջ, ինչպիսին է Ներսիսեան դպրոցինը. նրանից գոհ է հոգաբարձութիւնը, վերջապէս ոչ մի դժգոհութիւն չի յայտնում և հոգևոր իշխանութիւնը, աշխարհականի կամ հոգևորականի հարց էլ չի յարուցանում, և այնուամենայնիւ պ. Ս. Բալաղեանը ստիպուած է լինում հրաժարուել, որովհետև ալլապէս միևնոյն է, պէտք է կարգացուէր առաջնորդի ստացած կոնդակը... Ոչ մի պատճառաբանութիւն—և այդպիսի ապերախտութիւն, վերաւորանք: Ինչի՞ նման է այդ: Այդպիսի կամայական բեժիմը երբէք չի կարող առողջ մթնոլորտ ստեղծել մեր դպրոցներում. նա ընդունակ կը լինի միայն բազմացնել անսկզբունք, համակերպուող, ձեապաշտ կարիերիստների և ոչ գործին հոգով նուիրուած ազնիւ գործիչներին թիւը մեր դպրոցական կեանքում: Եւ զարմանալին այն է, որ էջմիածնում հէնց այն ժամանակ է հաստատուում Ատրպատականի թեմի համար մի ժողովրդական կանոնադրութիւն, երբ միւս կողմից կատարուում են Ներսիսեան դպրոցում տեղի ունեցած իրողութեան նման դէպքեր... Ակամայ հարց է ծագում, զբաղման հաստատուն են և՛ այն կանոնները, որ մշակուած են Ատրպատականի համար...

Լ. Ս.

Յունիսի 20

«Гак. Извѣст.» լրագրին հաղորդում են Շուշուց, որ այդ քաղաքի հաշտաբար զատաւորը քննելով Շուշու թեմական դպրոցի ուսուցիչ Աբովեանի գործը, զատապարտել է նրան մի ամսուայ բանտարկութեան՝ նոյն ուսումնարանի նախկին աշակերտներից մէկին ծեծելու համար:

Ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութիւնը թոյլ է տուել հիմնելու ժողովրդական ձրի չրջիկ գրադարաններ: Առաջին անգամ այսպիսի գրադարան մտադիր է հիմնել Պետերբուրգի գաւառի կալուածատէրերից մէկը՝ Շրջիկ գրադարաններ